

# ***РУХ ДЕКАБРИСТІВ: ДЕЯКІ ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ***

**Г.Д. КАЗЬМИРЧУК, Ю.В. ЛАТИШ**

У 2005 р. виповнилося 180 років з дня повстання декабристів. За кількістю опублікованих праць воно співвідноситься з такими історичними темами як Перша світова чи Велика Вітчизняна війни. Література про декабристів нараховує понад 18 тисяч монографій, статей, нарисів, художніх творів [1]. На початку 1990-х рр. інтерес до проблеми суттєво впав, що було зумовлено як об'єктивними (поява нових дослідницьких проблем), так і суб'єктивними (небажання вивчати революційні рухи) чинниками. Останнім часом вчені все частіше звертаються до проблем декабризму. Одні вбачають у ньому початок революційного визвольного руху, інші – закінчення ери двірцевих переворотів, треті – першу масонську змову. Але усі погоджуються, що повстання декабристів було етапним пунктом історії Російської імперії, без якого вона мала б інший хід.

На наш погляд, повстання декабристів було точкою біфуркації в історії не лише Російської імперії, але й, можливо, усієї Європи. Перемога декабристів могла б круто змінити хід світової історії, але вчені уже ніколи не зможуть з'ясувати, в який бік. Сьогодні диктує необхідність створення узагальнюючих робіт, які б висвітлювали весь рух декабристів. На початку 1990-х рр. цю роботу спробували виконати український історик М. Савичев та його російський колега В. Федоров [2]. Книга В. Федорова пізніше зазнала суворої (можливо, занадто суворої) критики. Історика звинуватили у небажанні переходити на “нові рейки”. У його праці, крім низки фактичних помилок, знайшла втілення стара методологія, оскільки рух декабристів розглядався за стереотипами 1950-х рр [3, 257–282]. Книзі М.Савичева з рецензентами поталанило більше, хоча і їй притаманні подібні недоліки. Але це з висоти сьогоденного розуміння. На початку 1990-х рр. ці книги виглядали революційними, тепер можуть розглядатися як перехідні ланки від радянського до сучасного декабристознавства. М. Савичев, до речі, прагнув врахувати все розмаїття існуючих думок про рух

декабристів і на їх основі будував власні гіпотези. Дослідник запрошував читача задуматися над різними, часто взаємозаперечуючими, гіпотезами, намагався уникати апріорних оцінок. Можливо, занадто жорстка оцінка праці В. Федорова відбила бажання у декабристознавців писати узагальнюючі роботи.

Ми вже маємо великі узагальнюючі дослідження, які вийшли з-під пера В. Семевського, О. Пипіна, М. Довнар-Запольського, М. Нечкіної, М. Лисенка, Г. Сергієчка [4]. Тому неможливо створити нову схему декабризму, уникнувши компіляції. Мова може йти про перегляд оціночних категорій, уточнення окремих моментів, але фактичний матеріал, зібраний дореволюційними та радянськими істориками, лежатиме в основі нового узагальнюючого дослідження. Іншою причиною, що ускладнює написання нової історії декабризму, є величезний обсяг матеріалу, оволодіти яким навряд чи під силу одному досліднику. На наш погляд, це завдання мав би розв'язувати колектив авторів – фахівців з окремих питань декабристського руху, представників різних країн пострадянського простору. Зрозуміло, що це неможливо у межах журнальної статті.

Завдання цієї розвідки автори вбачають у тому, щоб прояснити деякі малодосліджені питання декабристського руху. Серед них зупинимося на трьох дискусійних проблемах: 1) участь у змові вищих сановників імперії; 2) нові концепції декабристського руху; 3) майбутнє світового декабристознавства.

### **I. “Тіні за сценою”**

Давно відомо, що Слідча комісія, очевидно виконуючи волю Миколи I, не стала виявляти зв'язки декабристів з високопосадовцями імперії. Пояснення цьому дав сам імператор у заповіті, написаному ним у 1835 р., коли, їдучи на зустріч з пруським королем Фрідріхом-Вільгельмом III, боячись замаху з боку поляків, не взяв з собою спадкоємця престолу і про всяк випадок написав заповіт. У ньому він, зокрема, описав свій вступ на престол: “Знає Бог, мій сину, якими обхідними і кривими шляхами я досяг корони – і я сам добре знаю, як неміцно вона сиділа на моїй голові. До тебе вона переходить за більш мирних обставин..., оскільки пляма узурпації буде похована разом зі мною у землі” [5, 317].

Сьогодні існують дві більш-менш оформлені версії змови вищих сановників імперії, які намагалися використати повстання декабристів з метою захоплення влади. Обидві вони стосуються періоду міжцарства 1825 р. Перша передбачає наявність змови гвардійського генералітету, на чолі якого стояв петербурзький генерал-губернатор М. Милорадович. Її розробили Я. Гордін та С. Мироненко, а недавно модифікував В. Брюханов [6]. У концепції В. Брюханова М. Милорадович за допомогою І. Дібіча та П. Кисельова, начебто підготував державний переворот, організував вбивство Олександра I і готувався до знищення імператорської родини.

Лідерів декабристів він шантажував і змусив організувати повстання 14 грудня 1825 р. з метою тиску на Миколу I. Інша версія, творцем якої є М.Сафонов, полягає в існуванні змови фінансово-промислових кіл, які прагнули звести на престол вдову Павла I Марію Федорівну [7, 61–89]. Версія письменника І. Бунича відверто фантастична і полягає в тому, що державний переворот у Росії здійснив Микола I після добровільного зречення Олександра I, який продовжував жити під іменем старця Федора Кузьмича. Відданий Олександрю I петербурзький генерал-губернатор М. Милорадович був убитий за наказом нового імператора.

Усім цим роботам бракує джерельної бази, тому деякі події просто домислюються авторами. Вони ґрунтуються на непрямих свідченнях очевидців, а також на логіці подій міжцарства, які не вміщуються у протистояння “Микола I – заколотники”. Доказом широкої змови є записка Олександра I, знайдена у його кабінеті після смерті. “Є чутки, що згубний дух вільнодумства або лібералізму, – йшлося у ній, – розлитий або крайньою мірою сильно вже розливається і серед військ; що в обох арміях, як і в окремих корпусах, є у різних місцях таємні товариства або клуби, які мають таємних місіонерів для поширення своєї партії.

Єрмолов, Раєвський, Кисельов, Мих. Орлов, гр. Гур’єв, Дмит. Столипін та багато інших генералів, полковників, полкових командирів; крім того більша частина різних штаб та обер-офіцерів” [6, 95]. За завданням імператора І.Вітт намагався з’ясувати наявність зв’язків змовників з видатними діячами того часу – генералами П. Кисельовим, М. Раєвським, сенатором Д. Трощанським [6, 96]. Отже, Олександр I в останні дні свого життя був переконаний у наявності широкої змови. Тому цілком вірогідно, що його несподіваний від’їзд до Таганрогу, переконливого пояснення якому поки що не знайдено, був зумовлений страхом. Проте, знаючи неврівноваженість імператора в останні роки життя, не можна впевнено стверджувати, чи цей страх пов’язаний з реальною небезпекою, чи був наслідком нездорових фантазій. Не можна відкидати й навмисного залякування Олександра I його оточенням. Так чи інакше, “тіні за сценою” проявилися лише як опозиція генералітету у період міжцарства. Основні його події добре відомі, тому конкретизуємо лише деякі моменти.

25 листопада 1825 р. голова Державної ради князь П. Лопухін, граф М. Милорадович, черговий генерал Головного штабу О. Потапов та статс-секретар імператриці Марії Федорівни Г. Вілламов отримали звістку, що імператор Олександр I помирає (він помер ще 19 листопада). Тоді ж відбулася нарада М. Милорадовича, О. Потапова, командувача гвардією О. Воїнова та начальника штабу гвадійського корпусу генерала Нейдгарта. Останній писав через три дні у Таганрог начальнику Головного штабу І. Дібичу: “25 числа увечері ми отримали від вас перше нещасне повідомлення; відійшовши від першого удару, Воїнов, Милорадович у присутності мене та Потапова вирішили поки що тримати це повідомлення

у таємниці, про що обидва генерали порадилися ще з Лопухіним” [8, 16]. Лише після цього М. Милорадович поставив до відома великого князя Миколу Павловича.

Колишній ад’ютант Костянтина Павловича Ф. Опочинін розповів декабристу С. Трубецькому про розмову М. Милорадовича та О. Воїнова з Миколою Павловичем. Коли останній заявив свої права на престол, петербурзький генерал-губернатор відповів, “що великий князь Микола Павлович не може і не повинен сподіватися стати спадкоємцем свого брата Олександра у випадку його смерті; що закони в імперії не дозволяють передавати престол за заповітом, що притому заповіт Олександра відомий тільки деяким особам, але не відомий у народі; що зречення Костянтина теж не явне і залишилося необнародуваним; що імператор Олександр, якби хотів, щоб Микола успадкував після нього престол, мав обнародувати за життя волю свою і згоду на неї Костянтина; що ні народ, ні військо не зрозуміють зречення і припишуть усе зраді, тим більше, що ні державця самого, ні спадкоємця за першородством у столиці немає, але обоє були відсутніми; що, зрештою, гвардія рішуче відмовиться принести Миколі присягу за таких обставин і неминучим потім наслідком стане збурення у столиці, яке нічим буде придушити. Нарада тривала до другої години ночі. Великий князь доводив свої права, але граф Милорадович визнати їх не хотів і відмовив у своєму сприянні” [9, 232]. Отже, шантажуючи великого князя гвардійським повстанням (на той час Росія уже мала столітню історію гвардійських переворотів), М. Милорадович здобув величезний вплив на спадкоємця престолу. Микола Павлович добре знав про негативне ставлення гвардії до нього.

27 листопада, коли прийшла звістка про смерть імператора, М. Милорадович фактично змусив великого князя присягнути цесаревичу і наказав привести до присяги столичний гарнізон. Спочатку присягу прийняли військові, а лише потім це питання розглядала Державна рада. Першим запропонував принести присягу Костянтину Павловичу, не знайомлячись із заповітом покійного імператора М. Мордвінов, за що втратив довіру Миколи Павловича, який довго намагався відшукати його зв’язки зі змовниками. Зрештою, Микола Павлович сам був змушений привести до присяги членів Державної ради, тобто де-юре відмовився від престолу. Отже, 27 листопада у Росії відбувся державний переворот.

Принесена з порушенням усіх правил престолонаслідування присяга (без маніфесту нового імператора) не могла бути прийнята. Це може означати тільки те, що генералітет не підтримував Костянтина Павловича. З великою долею вірогідності можна стверджувати, що республіка теж відкидалася, адже М.Милорадович добре знав неможливість пояснити гвардії повалення монархії. Тому залишалася жіноча лінія династії Романових: Марія Федорівна, котра виявляла бажання посісти трон ще у 1801 р. і була пов’язана з фінансово-промисловими колами, зокрема з

Російсько-Американською компанією, та Єлизавета Олексіївна, на підтримку якої висловлювалися окремі з декабристів, а також малолітній Олександр Миколайович. Усі ці кандидати у разі успіху ставали б номінальними володарями.

Спробуємо окреслити склад учасників “змови Милорадовича”. На перший погляд, її розмах вражає: вищий генералітет в особі генералів О. Воїнова, О. Потапова, К. Бістрома, голова Державної ради П. Лопухін та його заступник О. Куракін, М. Сперанський, М. Мордвінов, П. Кисельов, М. Воронцов і навіть О. Аракчєєв. Таку картину малює В. Брюханов.

Проте, за наявності такої широкої змови у Миколи Павловича не було жодного шансу зайняти престол. Поведінка цих “змовників”, в тому числі і на Сенатській площі 14 грудня 1825 р., свідчила про небажання втручатися у події, допоки не стане зрозуміло, хто вийде переможцем і потім стати на його бік. Багато вищих сановників сповідували ліберальні погляди, дехто знав про існування таємних товариств. Зокрема, П. Кисельов читав “Руську Правду” і дозволив своєму ад’ютанту І. Бурцову знищити список змовників, що випадково потрапив до рук армійського командування [10, 50], а після розкриття таємних товариств проявив себе як прискіпливий слідчий.

Записна книжка графа М. Милорадовича засвідчила, що він знав поіменно організаторів повстання 14 грудня, і навіть, отримавши інформацію від Миколи Павловича про членів таємних товариств, не вжив ніяких заходів для їх арешту. За умови існування широкої змови М. Милорадович не мав би необхідності через Ф. Глінку та О. Якубовича провокувати повстання декабристів, а згодом авантюрно намагатися його ліквідувати. Отже, широка змова зникає як фантом і залишається лише один змовник – М. Милорадович, якого у найгарячіший момент на Сенатській площі залишили усі вигадані сподвижники, а на боці Миколи І опинилися “командири другого ешелону” (О. Бенкендорф, О. Орлов), котрі сповна використали наданий їм шанс проявити себе, допоки вищий генералітет вагався.

Спогади ад’ютанта М. Милорадовича О. Башуцього проливають світло на “дивну” поведінку столичного губернатора вранці 14 грудня 1825 р. З’явившись перед імператором у жахливому вигляді він сказав загадкову фразу: “...якщо вони мене довели до такого стану, нічого не залишається, як лише застосувати силу!” [11, 262]. Отже, М. Милорадович уже побував у повстанців (цілком вірогідно, що він намагався їх очолити), але не знайшов підтримки. Микола І з радістю нагадав генерал-губернатору про особисту відповідальність за спокій столиці, чим штовхнув на подальшу авантюру [11, 262-263]. Загадкова загибель М. Милорадовича влаштувала царя, який позбувся опонента, і декабристів, котрих він штовхнув на повстання, але так і не наважився очолити.

Вважаємо за потрібне акцентувати увагу ще на одному аспекті поставленої проблеми – участі у змові нобілітету, пов'язаного з Україною. Це питання уже було предметом розгляду вітчизняних істориків. М. Слабченко вказував на можливе членство у таємних товариствах Малоросійського генерал-губернатора М. Рєпніна та його урядовців Григор'єва і Сахарова, “котрі під час трусу в Кочубея і в маєтку Новікова замість “виїмки”, палили папери” [12, 98]. Н. Полонська-Василенко вважала, що коло членів таємних товариств було значно ширшим, ніж подають офіційні джерела. До декабристських організацій належали Миклашевські, Капністи, Тарновські, Шершевицькі, до Малоросійського товариства – М. Рєпнін, “але вони встигли знищити компрометуючі матеріали, листи, щоденники...” [13, 292, 295] На жаль, у розпорядженні істориків нема документів, які б підтверджували участь у декабристському русі І. Муравйова-Апостола, М. Рєпніна, В. Капніста чи Д. Трошинського, тому ці припущення потребують ретельної перевірки.

### **II. Нові концепції руху декабристів: новація чи міфотворчість?**

За останні 15 років з'явилася ціла плеяда молодих учених, котрі прагнуть знайти нові підходи до проблеми, переосмислити її, створивши нову концепцію декабристського руху. Серед них є представники наукових кіл, які здобули блискучу фахову підготовку, але є й непрофесійні історики, що виступають у ролі міфотворців.

На початку 1990-х рр. переосмислення історичної спадщини часто зводилося до заміни позитивних знаків негативними і навпаки, популярними стали пошуки коренів більшовизму. Іноді за вивчення проблеми бралися публіцисти чи аматори, створюючи викривлену, а часто абсурдну, схему декабристського руху. Тоді ж виникло питання про мотиви декабристського руху. Коротко його можна сформулювати наступним чином: жертвність чи боротьба за владу? Представники різних ідеологічних доктрин у декабристознавстві пропонують різні способи його розв'язання. Так, В. Бокова схильна до ідеалізації декабристів, вважає, що вони були готові до жертви на благо Вітчизни, але після пролитої крові прийшло каяття. Більш прагматична О. Киянська, не виключаючи розкаяння окремих декабристів після повстання (С. Муравйов-Апостол), відзначає, що головною метою змовників була політична влада. Найяскравішим борцем за владу був П. Пестель, готовий жертвувати деякими ідеями заради загального успіху. О. Киянська відзначає, що він сприяв ненаданню допомоги грецьким повстанцям з метою викликати невдоволення урядом у суспільстві [14, 67–90].

Український декабристознавець Л. Казакевич пішов ще далі, оголосивши декабристів борцями за владу будь-якою ціною і предтечами більшовиків [15, 82–91]. Є. Рудницька, навпаки, вважає декабристів послідовниками “революціонера на троні” Петра І. На її думку, поразка “благовісників свободи” дала потужний поштовх до відмови від

попереднього руху Росії у напрямку до Європи, до пошуків “російського шляху”, самоідентифікації Росії як історичної держави.

Особливу течію сучасного декабристознавства складають представники монархічної та праворадикальної історіографії: В. Острецов, О. Платонов, Є. Пчелов, М. Смолін. Їхня концепція передбачає наявність світової масонської змови проти “Святої Русі”. Представники цієї течії дотримуються думки про неможливість автоматичного перенесення європейських установ і традицій на російський ґрунт, тим паче нелегітимним шляхом. Зокрема, О.Платонов вважає, що декабристські проекти перетворень суперечили “духу російського народу” [16, 91].

Основними завданнями своїх праць ці дослідники вважають довести, що: 1) масонство було першоосною виникнення усіх таємних товариств в Росії до грудня 1825 р.; 2) усі, хто стояв на чолі декабристського руху, не були високоморальними людьми і безкорисними борцями за ідею; 3) образ Миколи I умисно спотворений. В. Острецов прийшов до висновку про наявність угоди між Миколою I та масонською верхівкою, за якою імператор зберіг життя і трон, а змовники з вищих сфер Ордену вільних каменярів залишилися на вищих урядових посадах [17, 357].

Явно надуманим виглядає питання про чистоту морального обличчя декабристів. М. Смолін спробував відшукати максимальну кількість епізодів їх неблаговидної поведінки. Він відмовляє їм у порядності, звинувачує в обмані солдатів, а керівників повстання – у відсутності хоробрості, доводить, що головною метою декабристів було лише вбивство усіх членів Правлячого Дому [ 18, 8 ]. В Україні аналогічні думки пролунали у газетних публікаціях Я. Тинченка, Н. Влащенко та В. Сенчихіна. Так, перший доводив, що П. Каховський – “типовий злочинець”, декабристи не були героями війни 1812 р., а декабристознавці “оббрехали царську сім’ю” [19, 8].

Сучасні історики, довівши, що декабристи насамперед прагнули влади впадають у роздуми, що моральне обличчя “священних корів” зіпсоване. Одні (М. Смолін) пишуть про це з неприхованим злорадством, інші – з розчаруванням, треті (як В. Бокова) виправдовуються, що декабристи були не першими, хто підняв збройне повстання, говорив про царевбивство і конституцію [20, 5–15]. ореол моральної непогрішності, створений довкола декабристів дореволюційною інтелігенцією і підтримуваний у радянський час, сильно завищив моральні вимоги до них. Те, що легко вибачається іншим історичним персонажам стосовно декабристів, подається як свідчення непорядності.

Завдяки роботам право-монархістів у пострадянській історичній науці було піднято завісу над діяльністю масонських та переддекабристських організацій, поставлено питання про фінансовий стан декабристів тощо. На наш погляд, не можна погодитися з методологією цих досліджень. Наприклад, М. Смолін робить висновки, виходячи “лише з внутрішньої

логіки переслідуваних масонством цілей”, тому в роботах про масонство “є велика, домислювана їх авторами область, яку неможливо підтвердити документально” [18, 20–21].

Близькою до право-монархічної є концепція декабристського руху письменника О. Бушкова, котрий вбачає у виступі декабристів останню спробу гвардійського перевороту і порівнює його придушення з ліквідацією яничарського корпусу Османської імперії [21, 227–370].

Відповіддю право-монархістам стала реанімація ліберальної легенди, засновником якої був декабрист М. Тургенєв. Її апологети (письменник Я. Гордін, котрий вважає декабристів “лібералами з імперською ідеологією”, філософ І. Яковенко, кінорежисер В. Мотиль) вбачають у декабристах прихильників встановлення у Росії правової держави мирним шляхом, а повстання 14 грудня 1825 р. вважають мирною демонстрацією. Вони протиставляють лібералізм революційності, ігноруючи, що на початку ХІХ ст. ці поняття були майже тотожними [22, 209].

Важлива проблема декабристознавства – міжнаціональний діалог в декабристському русі, участь у ньому представників різних народів та етнічних груп. Предметом дослідження декабристознавців давно стали відмінності в поглядах декабристів на питання конституції, збройного виступу тощо. Декабристознавці вбачають причини розмаїття поглядів у соціальному та майновому становищі, участі у війні 1812 р., віці тощо. Проте, ігнорується такий важливий чинник, як національність та релігійна приналежність. На наш погляд, безсумнівно, що православний нащадок української шляхти сприймав проблеми декабристського сьогодення інакше, ніж православний російський дворянин, лютеранин-німець в енному поколінні чи католик, син вихідців з Італії. Дослідники не мають сумнівів щодо визначної ролі остзейських (прибалтійських) німців у придушенні повстання на Сенатській площі. Навіщо ж накладати табу на роль греків, італійців, українців у декабристському русі?

Сьогодні ми відроджуємо концепцію українського декабризму, що зводиться до визнання українських традицій, історії та культури на формування світогляду багатьох членів таємних товариств, що діяли в Україні, а також впливу декабристських ідей на погляди діячів українського національно-визвольного руху: Т. Шевченка, членів Кирило-Мефодіївського товариства, М. Драгоманова та ін.

Проблема “декабристи і релігія” – порівняно новий напрямок у декабристознавстві. У радянський час питання майже не досліджувалося, якщо не враховувати спроб відшукати у декабристському середовищі атеїстів. Сьогодні ж маємо перші спроби наукового підходу у роботах В. Бокової, Г. Казьмирчука, М. Казьмирчук, А. Куликовської. В. Бокова переконливо доводить, що переважна більшість декабристів були віруючими християнами, а ті, кого раніше записували до атеїстів, насправді були деїстами. Вони виступали не проти релігії, а проти



одержавленої церкви. Серед декабристів, на думку історика, особливо часто зустрічається тип зразкового християнина. Ці думки є відправною точкою у дослідженні проблеми “декабристи і релігія”, оскільки глибокий її аналіз та спеціальні праці поки що відсутні.

Нові підходи пропонуються і в методології вивчення декабризму. Вони пов'язані, передусім, з технічним прогресом. Наприклад, новий кількісний (квантитативний) метод запропонували О. Едельман, Н. Самовер та К. Боленко. Вони спробували перекласти мовою цифр матеріали слідства та суду над декабристами з метою з'ясувати завдання, поставлені перед слідством, і методи, застосовувані для їх розв'язання, а також виявити протиріччя у думках суддів і те, яким чином вони вплинули на долю того чи іншого декабриста. К. Боленко і Н. Самовер на основі кількісних даних спробували встановити персональний склад угруповань членів Верховного карного суду, їх стабільність тощо. О. Едельман здійснила подібне дослідження матеріалів слідства. Зокрема, цікаві її висновки, зроблені на основі графіків допитів, що робота слідчого О. Бенкендорфа більше імпонувала Миколі І, ніж робота О. Чернишова, що й зіграло свою роль при призначенні начальника III Відділення [23, 58]. Щоправда, багато істориків вважають, що подібні дослідження мають формальний характер, тому що спроби зрозуміти процес над декабристами за допомогою лише кількісних методів, без урахування конкретно-історичної ситуації першої половини XIX ст., не принесуть ніяких результатів.

### **III. Декабристознавство: чи є у нього майбутнє?**

У 2000 р. російський історик Л. Лур'є висловив думку, що декабристознавство не має перспектив, оскільки не існує контекста, у якому члени таємних товариств були б цікаві самі по собі [24, 360]. До такого висновку можна прийти з огляду на постійну політизацію теми, відродження чорносотенної та ліберальної легенд, цинічне сплюндрування святинь у декабристознавстві. Однак, саме сьогодні ми маємо унікальну нагоду вивести дослідження декабризму на якісно новий рівень.

Зняття заідеологізованого павутиння та штучних обмежень дозволяє по-іншому оцінити рух декабристів в цілому й окремі його аспекти, зокрема. Перш за все, на нашу думку, необхідно відмовитися від революціонізації всього руху й більшості декабристів. Необхідно пам'ятати, що декабризм – це складова частина європейського опозиційного руху. Він не був однорідним не тільки в соціальному, але й в національному, організаційному та тактико-стратегічних планах. Серед декабристів були українці й росіяни, поляки і грузини, греки та італійці; революційно налаштовані члени і прибічники реформістського шляху розвитку Росії, а також не бракувало й попутників, котрі розв'язували власні завдання. Потрібно пам'ятати і про те, що солдатів-декабристів, чи не найбільший відсоток учасників повстання, залучили до дій за наказом

або за допомогою авторитету командирів – членів таємних декабристських організацій. Більшість солдатів діяла несвідомо й не знала про мету військового виступу. Незначна їх частина рішуче допомагала керівникам повстання. Серед них були й такі, які побачили можливість пограбувати місцеве населення [25, 21–33].

Подолавши кризу першої половини 1990-х рр., пострадянське декабристознавство підійшло до ювілею з певними досягненнями. Рух декабристів залишається популярною історичною темою. Спроби його переосмислення містять чимало цінних думок, але мають низку помилок. Не можна не відзначити розмаїття наукових підходів та проблематики.

Сьогодні, у переддень 180-ї річниці повстання декабристів, на думку директора Інституту історії України НАН України, академіка В. Смолія, перед декабристознавцями стоїть завдання очищення проблеми як від однобічного революційного підходу, так і від новітніх інсинуацій [26, 6]. Прискіпливіше потрібно поставитися до висновків наших попередників. Звичайно, ми не закликаємо до критиканства, оскільки воно не може бути рушієм у вивченні будь-якої проблеми. Праці наших попередників є не тільки цінним джерелом історіографічних думок та фактологічного матеріалу, але й запліднюючим стимулом, котрий сприятиме подальшому розвитку декабристознавства. Інколи навіть хибні висновки можуть дати позитивні результати, оскільки для їх спростування проводиться значна наукова робота. Порівняння думок українських та російських декабристознавців здатне пролити світло на суперечливі питання руху декабристів. На наш погляд, перед дослідниками руху “споборників святої волі” стоять доволі непрості завдання, адже уточнення і конкретизації чекають практично всі основні проблеми руху декабристів [27, 17]. Серед найважливіших відзначимо:

1) розширення джерельної бази досліджень, пошук нових матеріалів і документів про окремі аспекти руху декабристів;

2) активізація вивчення конкретно-історичних та загальноісторичних проблем руху декабристів, уточнення місця і ролі декабризму в українській історії;

3) взаємини декабристів та навколодекабристських організацій, а також масонів, вивчення матеріалів про Малоросійське товариство, одеське Товариство незалежних, грецькі конспіраційні організації;

4) національне питання в державотворчих концепціях декабристів, творче осмислення декабристського спадку діячами українського національно-визвольного руху другої половини XIX ст., зокрема розвиток М. Драгомановим федералістичної ідеї Товариства об'єднаних слов'ян;

5) поглиблене вивчення регіональної тематики руху декабристів на краєзнавчому рівні;

6) теоретико-методологічне осмислення основних методів і принципів декабристознавства;

7) координація сил вчених України та інших пострадянських держав у розробці питань руху декабристів, створенні узагальнюючих робіт.

### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Підраховано за: Восстание декабристов: Библиография / Сост. Н.М.Ченцов. Ред. Н.К.Пиксанов. – М.; Л., 1929; Движение декабристов. Указатель литературы. 1928-1959 / Сост. Р.Г.Эймонтова. При участии А.А.Соленниковой. Под общ. ред. М.В.Нечкиной. – М., 1960; Движение декабристов: Указатель литературы. 1960-1976 / Ред.-сост. Р.Г.Эймонтова. Отв. ред. М.В.Нечкина. – М., 1983; Движение декабристов: Указатель литературы. 1977-1987 / Г.Д.Казьмирчук, отв. ред. – К., 1988; Движение декабристов: Указатель литературы. 1977-1992 / Науч. ред. С.В.Мироненко. – М., 1994 та ін.
2. Савичев Н.П. Первые благовестители свободы. – К., 1990; Федоров В.А. Декабристы и их время. – М., 1992.
3. Шешин А.Б. Об изучении и обобщении истории движения декабристов (Критические заметки о советском декабристоведении 1950-х – начала 1990-х гг.) // 14 декабря 1825 года. Источники. Исследования. Историография. Библиография. – Вып. II. – СПб.; Кишинев, 2000.
4. Довнар-Запольский М.В. Тайное общество декабристов. – М., 1906; Семевский В.И. Политические и общественные идеи декабристов. – СПб., 1909; Лисенко М. Декабристський рух на Україні. – К., 1954; Нечкина М.В. Движение декабристов: В 2-х т. – М., 1955; Сергієнко Г.Я. Декабристи та їх революційні традиції на Україні. – К., 1975. та ін.
5. Бицилли П. Пушкин и Николай I // Московский Пушкинист. III Ежегодн. сб. – М., 1996.
6. Мироненко С.В. Страницы тайной истории самодержавия. Политическая история России первой половины XIX столетия. – М., 1990. – С.74-99; Брюханов В. Заговор графа Милорадовича. – М., 2004.
7. Сафонов М.М. 14 декабря 1825 года как кульминация междуцарствия // 14 декабря 1825 года. Источники. Исследования. Историография. Библиография. – Вып. IV. – СПб.; Кишинев, 2001.
8. Гордин Я.А. События и люди 14 декабря. Хроника. – М., 1985.
9. Трубецкой С.П. Материалы о жизни и революционной деятельности. Т.1. Идеологические документы, воспоминания, письма, заметки. – Иркутск, 1983.
10. Киянская О.И. Декабристы и штаб 2-й армии. П.И.Пестель и А.И.Юшневский // Киянская О.И. Южное общество декабристов. Люди и события. – М., 2005.
11. Из воспоминаний адъютанта М.А.Милорадовича А.П.Башуцкого // Декабристы в воспоминаниях современников / Сост., общ. ред., вступ. ст. и коммент. В.А.Федорова. – М., 1988.
12. Слабченко М. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. – Т.1. – Х., 1925.
13. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. – К., 1995. – Т. 2.
14. Киянская О.И. П.И. Пестель и греческая национально-освободительная революция // Декабристи в Україні: дослідження й матеріали. – Т. 3. – К., 2003.
15. Казакевич Л. Об одном взгляде на идеологию декабристов // Проблемы истории Украины XIX – началу XX ст. – Вып. III. – К., 2001.
16. Платонов О. Терновый венец России. История масонства 1731-1995. – М., 1995.

17. Острецов В. Масонство, культура и русская история (историко-критические очерки). – М., 1998.
18. Смолин М. “Янычары ночного братства” // Графиня С.Д. Толь. Ночные братья. – М., 2000.
19. Гинченко Я. Подвиг, которого не было // Киевские ведомости. – 2000. – 16 декабря. – С.16; 22 декабря.
20. Бокова В.М. [Вступительная статья] // Декабристы и их время / Отв. ред. В.М. Бокова. – М., 1995.
21. Бушков А. Россия, которой не было-4. Блеск и кровь гвардейского столетия. – М., 2005.
22. Киянская О.И. Кто такие декабристы и за что они боролись? (Неюбилейные заметки о юбилейных конференциях) // Отечественная история. – 2001. – № 5.
23. Эдельман О.В. Квантитативный подход к изучению материалов следствия над декабристами // 14 декабря 1825 года. Источники. Исследования. Историография. Библиография. – Вып. IV. – СПб.; Кишинев, 2001.
24. Киянская О.И. Декабристоведение сегодня, или Кто такие декабристы и за что они боролись? // Киянская О.И. Южное общество декабристов. Люди и события. – М., 2005.
25. Киянская О.И. К истории восстания Черниговского пехотного полка // Отечественная история. – 1995. – № 6.
26. Смолій В. Вітальне слово // Декабристські читання: Тези Міжнар. наук.-теор. конф. – К., 2004. – Вип. IX.
26. Казьмирчук Г.Д. Декабристи в Україні: досягнення і перспективи вивчення // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. III. – К., 2001

### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Казьмирчук Григорій Дмитрович** – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.